

Історія України

Власов В. С.

«Вступ до історії»

підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

ВИРУШАЮЧИ В ПОДОРОЖ У МИНУЛЕ...

Споконвіку жили на нашій землі люди: вирощували хліб, плакали сади, виховували дітей, навчаючи їх, як бути завзятими й несхитними. Бо щиро хотіли, щоб рідна земля квітла й багатшала. Тисячолітній досвід, отриманий у спадок від попередніх поколінь, свідчив, що те омріяне бажання справдиться, якщо кожен день їхнього життя закарбується в пам'яті й стане надбанням нащадків. Отож заповідали вони своїм дітям народну мудрість: *«Майбутнє неможливе без минулого»*.

Призначення цього підручника – бути першим щаблем у вивченні минулого Батьківщини. Тому і називається курс **«Вступ до історії»**. Підручник знайомитиме з минулим України, навчатиме розуміти події давніх часів, бачити в їхньому вирі долі окремих людей. Маємо надію, що знайомство з історією України та її діячами – видатними державниками, ученими, полководцями, поетами й художниками, сумлінними та щирими трудівниками – не залишить вас байдужими й допоможе стати в майбутньому справжніми добротворцями на своїй землі.

Підручник побудовано так, щоб ви мали змогу не тільки дізнатися про минулі часи на теренах України, а й відчувати себе дослідниками минувшини. Уже на перших уроках ви довідаєтесь, як саме вчені-історики досліджують події, що відбулися. Щоб не зійти на манівці, відтворюючи картини минулого, історики звіряють свої висновки з історичними джерелами – так називають різноманітні матеріали, що є свідками минулих подій. Без історичних джерел немає історії. Ось чому підручник навчатиме вас працювати з історичними джерелами – уривками з давніх книжок, спогадів, свідченнями очевидців, фотографіями.

Які саме завдання виконувати і як, вам також підкаже підручник: до історичних текстів, уривків із джерел, фотодокументів та ілюстрацій запропоновано завдання, що їх можна виконувати самостійно або в парах чи групах. На це вказують малюнки-символи:

попрацюйте в парах;

попрацюйте в групах.

Знайдете в тексті підручника поради, у якій послідовності опрацьовувати матеріал на уроці. На початку кожного параграфа сформульовано настанови відповідно до навчальної програми, за якою й складено підручник. Вдумливо перечитуйте ці настанови двічі – на початку уроку та наприкінці, звіряючи з ними те, чого навчилися.

Перевірити, як засвоїли матеріал уроку, вам допоможуть завдання **«Перевірте та оцініть себе»** .

Свої враження від прочитаного та почутого на уроці, а також від власної роботи висловлюйте наприкінці кожного уроку, до чого спонукатимуть запитання, позначені малюнком .

Власні роздуми та роздуми однокласників допоможуть вам краще зрозуміти минуле, здобути з нього урок особисто для себе.

Переконані, що такі завдання не лишатимуть вас байдужими і вам обов'язково захочеться розгорнути підручник удома, поділитися враженнями зі своїми близькими. Тож не оминайте сторінок, позначених

символами «Виконайте вдома» .

Щиро зичимо успіхів у пізнанні минулого!

§1 ШО ТАКЕ ІСТОРІЯ, ВСТУП

або МАНДРІВКА В МИНУЛЕ

✓ Цікаво бути істориком...
✓ Чи те саме – «увійти в історію» і «влипнути в історію»?

✓ Історія – це...
✓ Передбачати майбутнє – ворожити чи прогнозувати?

Роздивіться фотографії. Як ви думаєте, коли жили зображені на них люди? Чому ви так вважаєте? Чи знаєте ви, яким було життя в Україні 100 років тому? Звідки про це можна довідатися? Чим зумовлені різні побутові умови, засвідчені на світлинах?

Чи цікаво вам дізнаватися про те, як жили люди колись?

▲ Родина Шептицьких біля маєтку в с. Прилбичі (нині Львівська обл.). 1911 р.

▲ Селяни с. Кирилівка (нині Черкаська обл.). 1912 р.

1. Що таке історія?

Шанобливе ставлення до минулого – прикметна риса українського народу. Про минувшину в Україні завжди казали – *свята, добра*. І досі вживані в українській мові прислів'я: *Не за нас стало, не за нас і перестане; Не силою роби, а розумом, не серцем, а звичаєм*. За давніх часів пам'ять про минуле зберігалася в *міфах, легендах, переказах, піснях*. Згодом, з появою писемності, про події дня вчорашнього оповідали **літописи**. Саме з най-

Літописи – записи найважливіших подій з року в рік, «з літа в літо», як тоді казали.

▲ *Перебування княгині Ольги в Константинополі.*
Сторінка з літопису.

давніших літописів довідуємося про виникнення міста Києва, про перших київських володарів. Закарбовуючи для нащадків події минулого, творці літописів прагнули водночас зрозуміти їх, з'ясувати, чим вони спричинені, які мали наслідки. Так поступово накопичувалися історичні знання.

Отже, **історія** – це наука про минуле людства. Вона вивчає життя та діяльність людини, досліджує всілякі великі й малі події від найдавніших часів до дня вчорашнього, установлює, як і чому людське життя змінювалося та вдосконалювалося, ставши таким, як тепер.

Слово «історія» – грецьке з походження. У перекладі воно означає *розповідь про минулі події, дослідження минулого*. Власне, наука історія зародилася в Давній Греції. Першим істориком вважають давньогрецького вченого Геродота, який жив дві з половиною тисячі років тому. Геродот залишив письмові свідчення і про наші землі.

Прочитайте уривок з твору візантійського імператора Константина Багрянородного про його зустріч із київською княгинею Ольгою та висловте припущення, чому автор залишив свідчення про цю подію.

«...Місяця вересня 9-го числа (957 р.) відбувся прийом, усім подібний до попереднього й з нагоди приїзду Ольги, княгині руської. Увійшла сама княгиня зі своїми родичками й вибраними служницями; вона йдучи поперед інших жінок, а ті в порядку йдучи одна за другою... Після них увійшли послы й представники князів руських... Сів імператор з імператрицею зі своїми дітьми, й покликано було княгиню із зали, й, за запрошенням імператора сівши, говорили з ним про що хотіла...».

▲ *Княгиня Ольга на прийомі в Константина Багрянородного. Реконструкція фрески Софійського собору в Києві.*

Імператора зображено ліворуч. Він сидить на троні в парадному одязі. Поруч – два охоронці, озброєні списами й щитами. Праворуч від вікна зображено княгиню Ольгу. Поруч із княгинею – жінки її почту.

Роздивіться ілюстрації. Поміркуйте, чому історію називають скарбницею досвіду – знань, побутових навичок, винаходів і технічних удосконалень? Що може мати свою історію?

1. Які винаходи й технічні вдосконалень ілюструють фотографії?
2. Чи можливим був би сучасний рівень техніки без попередніх досягнень? Чому?
3. Як, на вашу думку, у давні часи зберігали досвід і знання?

Яку науку називають історією? Поясніть, як ви розумієте вжитий стосовно давньогрецького вченого Геродота вислів «батько історії». У яких інших значеннях уживають слово «історія»? Розіграйте діалоги, у яких слово «історія» означає «випадок», «розповідь», «минуле».

2. Що і навіщо вивчає історія?

Загальне твердження про те, що *історія як наука вивчає життя і діяльність людини*, має безліч конкретних виявів. Адже все в людському житті має свою історію: народи і їхні

▲ Обкладинка багатотомної «Енциклопедії історії України», у якій висвітлено основні події української минувшини, подано біографії відомих діячів культури та науки.

мови, великі міста і маленькі села. Мають свою історію ваші родини, вулиці, на яких ви мешкаєте, будинки... Можна з'ясувати історію й конкретних винаходів людини, наприклад книжки або дитячої іграшки. Доречно говорити про історію професій. Тож історія досліджує всі розмаїті вияви людського життя. Саме тому історія як наука має багато відгалужень: історія Європи та історія України, історія культури та історія окремих галузей науки, історія мистецтва та історія мови, історія повсякденності та історія господарства. (Спробуйте продовжити цей перелік!) Учених, які досліджують минуле, називають **істориками**.

За давніх часів людей, які знали про події минувшини, вважали мудрецями, а часом і чарівниками, бо були переконані: той, хто знає таємниці минулого, уміє передбачити майбутнє. Автор одного українського літопису 17 ст., ченець Густинського монастиря, що біля Прилук на Чернігівщині, Михайло Лосицький уважав, що знання минулого слугує людям дороговказом, аби вони не збилися на манівці дорогою в майбутнє. «Чому кожній людині читання історій дуже корисне? – звертався він до своїх майбутніх читачів. – Бо

Складіть з поданими словосполученнями зі словом «історія» речення. Чи в тому самому значенні вжито в них слово «історія»?

Колесо історії; увійти в історію; влипнути в історію; вписати в історію золотими літерами.

коли б не описано й світу не подано, разом би з тілом безвісти все сходило б у землю, і люди, як у темряві будучи, не відали б, що за минулих віків діялося».

Роздивіться малюнки, на яких герої одягнені в костюми різних епох. Що змінилося у вбранні мешканців України, а що лишилося незмінним?

3. Як історики дізнаються про минулі часи?

Сучасна історична наука сформувалася в 19 ст. Найвідомішими серед перших професійних істориків в Україні були професори Київського університету **Микола Костомаров** і **Володимир Антонович**, **Михайло Грушевський**, автор багатотомної «Історії України-Руси». Першою жінкою, авторкою популярної книжки з історії України, була **Олександра Єфименко**, якій Харківський університет 1910 р. присудив ступінь доктора історії.

Подані на перших сторінках підручника ілюстрації – це фотографії. Історики називають їх фотодокументами, бо вони є важливими джерелами знань про минулі часи. Крім фотографій, про події минулого свідчать і різноманітні витвори людських рук, сказане чи написане слово. Такі джерела інформації називають **історичними джерелами**. Історичні джерела – свідки минулого, за якими вчені з'ясовують умови життя в попередні часи. З-поміж історичних джерел вирізняють **речові, писемні й усні**.

До речових джерел належать давні монети, господарчі знаряддя, хатне начиння, залишки посуду, одяг, прикраси тощо. Хоч якими цінними вони є для історії, проте відтворення минулого тільки за ними не було б повним, бо вік речових пам'яток нетривалий. Тому історики послуговуються ще й сло-

Намалюйте приклад історичного джерела.

Складіть невеличку розповідь про те, як це джерело може прислужитися історикові.

весними джерелами – писемними й усними. Завдяки вченим починають «промовляти» написи на каменях, кістках, металі, стають зрозумілими літописи, листи, щоденники, перетворюючись на писемні джерела історії.

В історії кожного народу була дописемна доба, коли всі знання передавалися з уст в уста. Отже, давні легенди, міфи, перекази, казки та обрядові пісні – то не лише витвір народної фантазії, а й скарбниця досвіду попередніх поколінь і тому – безцінне джерело для історика.

Предмет «Історія України» з'явився в розкладі шкільних занять 1918 р., коли розпочалася розбудова національної школи. Автором одного з перших підручників історії України для школярів був Михайло Грушевський.

Після поразки Української революції цей предмет не викладали аж до 1991 р. Із проголошенням незалежності історію України викладають в усіх класах середньої та старшої школи.

Проведіть гру «Спитаймо в підручника».

Погортайте сторінки підручника, роздивіться умовні позначення, перечитайте передмову. Упродовж хвилини зберіть у кошик (капелюх) запитання про те, що ви хотіли б дізнатися на уроках історії. Тягніть по одному запитанню. Хтось із учнів класу нехай навмання називає сторінку підручника й рядок, який містить відповідь на нього. Спробуйте з'ясувати прихований сенс у «підказках» книжки.

- Чи цікавим виявилось для вас знайомство з новим навчальним предметом – історією? ● Що сподобалося найбільше? ● Чи зацікавила вас наука історія? ● Як на вашу думку, чи потрібна ця наука для майбутнього? Чому? ● Чи кожен може стати істориком? ● Що для цього, по-вашому, потрібно?

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

1. Великий український поет Тарас Шевченко записав у щоденнику: «Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини». Доведіть, що на подібну думку має право кожен з нас.
2. З'ясуйте, які історичні джерела є у вас удома. Що це за джерела? Про що вони свідчать? Розпитайте в бабусі чи дідуся (або в інших дорослих) про їхнє дитинство. Знайдіть відповідні фотографії та підготуйте розповідь «Спогади дитинства моїх рідних».

3. Прокоментуйте висловлювання.

Історія недобра до тих, кого вона залишає, але так само недоброю може бути й до тих, хто її творить (Салман Рушді, сучасний британський письменник).

Історія – це оповідь країни про себе (Оксана Забужко, сучасна українська письменниця).

4. У п'ятому класі ви почали вивчати основи кількох наук: на уроках рідної мови отримуєте найелементарніші відомості з науки про мову (мовознавства, або лінгвістики), на уроках математики знайомитеся з математичними науками, уроки літератури вводять вас у світ літературознавства. Порівняйте, що спільного має із цими науками історія і чим відрізняється від них.

5. Дослідники минулого часто стають героями фантастичних літературних та кінематографічних творів. Митці наділяють їх здатністю бачити крізь мури або чути гомін минулих віків. Уявіть, про що могла б розповісти історикам найдавніша пам'ятка населеного пункту, де ви мешкаєте. (Складіть про це казку або оповідання).

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

1. Як називається ваш новий навчальний предмет? Які розділи є в підручнику? Що означають умовні позначення в тексті?
2. Що таке історія? Назвіть нові «історичні» слова, поясніть, що вони означають.
3. Визначте, до якого різновиду історичних джерел належать зображені пам'ятки.

РОЗДІЛ 1

ВІДЛІК ЧАСУ В ІСТОРІЇ

✓ Що називають історичною хронологією?
✓ Календарний час – це...

✓ Які бувають календарі?
✓ Як співвіднести рік зі століттям і тисячоліттям і навіть це вміти робити?

§ 2 ВІДЛІК ЧАСУ В ІСТОРІЇ, АБО ЙОГО ВЕЛИЧНІСТЬ ЧАС

Роздивіться фотографії. Що святкують люди, зображені на них? Що означає це свято? Чи шануєте його ви? Поміркуйте, яку з фотографій зроблено раніше. Як ви гадаєте, чи завжди роки лічили так, як нині? Чому ви так думаєте? Скільки часу минуло від святкування Нового року? Скільки часу лишилося до наступного святкування? Від якого дня відраховують початок нового навчального року?

1. Що таке календар і який час називають календарним?

Хоч ви тільки нещодавно закінчили початкову школу, проте вже звикли жити за годинником. Складіть список щоденних обов'язкових справ, поряд зазначте час, на який вони випадають, і ви переконаєтеся, що ваш робочий день розплановано по

годинах. А в дорослих день подекуди буває розписаний по хвиликах. Недарма кажуть: з усіх речей час належить нам найменше, а бракує його – найбільше.

Цю властивість часу люди помітили давно, тож прагнули винайти чи вдосконалити способи його обліку. Цій меті, зокрема, слугували **календарі**.

Слово «календар» походить з латинської мови. У Давньому Римі так називали боргові книги, тому що боргові відсотки потрібно було сплачувати в перший день місяця. Сьогодні календар – це спосіб розрахунку великих відрізків часу – років, місяців, тижнів, днів, який ґрунтується на рухові видимих небесних тіл – Сонця і Місяця. Календар передбачає поділ тривалих проміжків часу на коротші.

Час, який відповідає календарю, називають **календарним**. На початку уроку ви записували **дату**, тобто котрийсь день місяця вересня певного року.

Поширені в наш час календарі було винайдено дуже давно. Розвиток науки сприяв їх удосконаленню. Навіть така звичайна сьогодні річ, як кількість днів у календарному році (а їх, як ви знаєте, 365, проте раз на чотири роки з'являється додатковий 366-й день), усталилася не одразу. За давнини в різних народів рік міг тривати від 300 до 400 днів і починатися будь-якої пори року або й узагалі з приводу якоїсь події (повені річки, заснування міста тощо). Тому визначити точний календарний час подій, що відбулися тисячі й тисячі років тому, неможливо.

 Роздивіться зображення різноманітних годинників. Чому люди продовжують удосконалювати пристрої для вимірювання часу?

Дата – календарний час якої-небудь події.

 Оберіть один з крилатих висловів про час і витлумачте його.

- 1. Час і течія річки не чекають людину (*Англійське прислів'я*).
- 2. Час – чудовий учитель, що правда, він убиває своїх учнів (*Г. Берліоз, французький композитор 19 ст.*).
- 3. Час – це гроші (*Е. Бувльвер-Літтон, англійський письменник 19 ст.*).
- 4. Усьому на світі свій час. Є час народжуватися і час помирати... (*Біблія*).

Записи в літописах свідчать, що календар, яким користувалися мешканці нашої землі тисячу років тому, ґрунтувався на фазах Місяця. А оскільки основним їхнім заняттям було рільництво, то життя було пов'язане зі змінами пір року. Це змушувало наших предків у своїх календарних обчисленнях не відставати від річного сонячного циклу з його рівноденнями і сонцестояннями, а отже, регулярно підправляти місячний календар, уставляючи час від часу 13-й місяць – у різних поселеннях по-різному. Це призводило до плутанини й ускладнень контактів між поселеннями. Тому, як припускають, і з'явилася нелюбов до числа 13, що збереглася як забобон до наших днів.

2. Що таке хронологія та історичний час?

Досліджуючи минувшину, історики раз по раз змушені відповідати на запитання, коли сталася та чи та подія. Через те що народи світу обраховували й обраховують час по-різному, зробити це не завжди просто. Визначити точний час певної події, тобто її дату, допомагає **історична хронологія** – наука, що вивчає способи обчислення часу. У хронології послуговуються поняттям «літочислення». Зверніть увагу, що **літочисленням (ерою)** називають лічбу років від певної події. Тож історична хронологія визначає зв'язок між подіями в часі, переводить на сучасне літочислення дати інших літочислень та календарів, розставляє історичні події в календарній послідовності.

Слово «хронологія» запозичене з грецької мови. Походить воно від імені давньогрецького титана Кроноса (Хроноса), про якого міфи розповідають, що через страх бути позбавленим влади власними дітьми він пожирав їх. За уявленнями давніх греків Кронос символізував час, який поглинає теперішнє, перетворюючи його на минуле.

Послідовність подій у часі називають *хронологічною*. Зрозуміти хронологічну послідовність подій найпростіше на власному житті. Для цього виберіть кілька важливих подій: наприклад, коли народилися, коли пішли до школи, коли закінчили початкову школу, коли навчилися їздити на велосипеді (роликах, скейті) чи плавати... Щоб ці події відбивали ваше реальне життя,

їх треба перелічити послідовно – спершу ті, що відбулися раніше, а потім ті, що сталися пізніше. Для історика хронологічна послідовність людських діянь і є **історичним часом**. Щоб орієнтуватися в розмаїтті подій минулого, історики для зручності поділяють історичний час на великі відтинки – **періоди**, або **епохи**.

3. Як історики визначають час події?

Попри різні літочислення уклада-ти хронологічну послідовність подій уміли й автори історичних творів давніх часів. Наприклад, саме так розташовано події в наших літописах або в хроніках західноєвропейських держав.

400–500 років тому в Україні поступово узвичаїлася лічба років, яку ми використовуємо й тепер. В Україні, як і в більшості сучасних країн, користуються літочисленням від народження (Різдва) Ісуса Христа, життя якого поклато початок одній з найбільших світових релігій – християнству. Це літочислення називається християнським, або **нашою ерою**. *Наша ера*, або *ера від Різдва Христового*, зазвичай позначається скорочено – *н. е.*, або *від Р. Х.* Отже, ми живемо в *нашій ері*, або в *ері від Р. Х.* Про все, що сталося до першого року нашої ери, кажуть, що це відбулося *до нашої ери* (скорочено *до н. е.*), або *до Різдва Христового* (скорочено *до Р. Х.*). Зверніть увагу, що від початку нашої ери роки обраховуємо (і розташовуємо на **лінії часу**) у звичайній послідовності – зліва направо, а стосовно періоду до нашої ери, – навпаки, тобто справа наліво. Про обчислення років до нашої ери та з переходом через еру детально дізнаєтеся в 6 класі.

Кожні сто років історичного часу називають **століттям**, або **віком**. Тисяча років – це **тисячоліття**.

Випишіть із тексту нові історичні поняття.

Сформулюйте до них запитання для кросворда або історичної вікторини.

Складіть розповідь про найцікавіші події вашого

шкільного життя в попередні роки, обравши одну із запропонованих нижче «точок відліку». Чим відрізнялися розповіді різних груп? Як вибір «класної ери» позначився на перебігові подій?

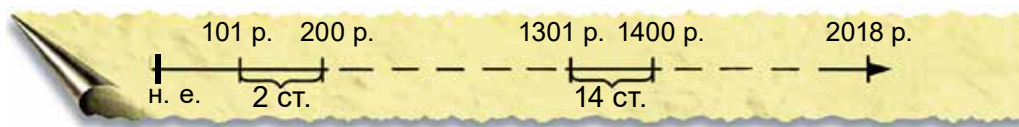
Можливі «класні ери» (за потреби запропонуйте інші події):

- 1) день, коли ви прийшли до першого класу;
- 2) перше шкільне новорічне свято;
- 3) перша класна екскурсія до історичної пам'ятки.

Лінія (стрічка, або шкала часу) – графічне позначення плину часу, яке дає змогу проілюструвати послідовність і тривалість історичних подій та процесів. Усі задачі, запропоновані в підручнику, потрібно розв'язувати, використовуючи лінію часу.

Щоб уявити плин часу, намалюймо пряму лінію. На ній позначатимемо один за одним різні роки. Праворуч розташуємо рік, у якому ми живемо, ліворуч – попередні роки або століття.

Перше століття нашої ери починається в 1-му році й закінчується в 100-му році. Відповідно друге століття починається в 101-му році, а закінчується в 200-му році. Отже, початкові роки століть – це 101, 201, 301 ...1901, а роки з нулями (100, 200, 300, 2000) – це останні роки століть.

Щоб засвоїти, як визначати початок та кінець різних століть, скористайтеся таблицею:

1– 100 рр.	801– 900 рр.	901– 1000 рр.	1001– 1100 рр.	1101– 1200 рр.	1201– 1300 рр.	1901– 2000 рр.
1 ст.	9 ст.	10 ст.	11 ст.	12 ст.	13 ст.	20 ст.

- Навіщо історикам уміти обчислювати час?
- Як, на вашу думку, учені визначають дати подій?

- За допомогою таблиці на відповідність років століттям виконайте завдання:
1. У якому році починається 19 ст.?
 2. Назвіть будь-який рік 14 ст.
 3. До якого століття належить 1648 р.?
 4. Назвіть, у якому році починається 15 ст.
 5. Який рік є останнім у 16 ст.?
 6. Назвіть будь-який рік, що належить до кінця 8 ст.

Проведіть гру «Історична математика».

Позмагайтеся, хто швидше розв'яже запропоноване історичне рівняння. (Правильно виконавши обчислення, отримаєте століття, у якому відбулася Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького).

$(a+b+c): 3 - 3 = ?$, де a – століття, у якому ви народилися, b – століття, у якому народилися ваші батьки, c – століття, у якому жив Тарас Шевченко.

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

1. Виберіть власні фотографії з різних періодів життя. Розташуйте їх послідовно – одну за одну, відповідно до того, що було раніше, а що – пізніше. Спробуйте пояснити на цьому прикладі, що означає *хронологічна послідовність подій*.
2. Прокоментуйте крилаті вислови:
 - *Час, як вода: усе вперед біжить.*
 - *На все свій час.*
 - *Згаяного часу і конем не доженеш.*
 - *Час усе гоїть.*
 - *Роки більше знають, ніж книжки.*
3. Запишіть:
 - 1) будь-який рік 6 ст.; 7 ст.; 20 ст.; 21 ст.;
 - 2) до яких століть належать 680 р., 1919 р., 1468 р., 1140 р.;
 - 3) до якої половини і яких століть належать 989 р.; 1624 р.; 1079 р.; 1399 р.;
 - 4) до якого тисячоліття належить 753 р.

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

1. *Що таке хронологія? Складіть словничок із 6–7 нових слів про історію та хронологію, усно витлумачте їх.*
2. *Накресліть лінію часу, позначте на ній рік свого народження та рік, коли пішли до школи. Скільки вам буде років, коли закінчуватимете школу? Позначте той рік на лінії часу.*
3. *Запишіть у зошиті як хронологічний диктант:*
 - 1) *будь-який рік 5 ст.; 15 ст.; 19 ст.; 21 ст.;*
 - 2) *до яких століть належать 860 р.; 1199 р.; 1648 р.; 1840 р.;*
 - 3) *до якої половини і яких століть належать 899 р.; 1264 р.; 1709 р.; 1939 р.*

§ 3 ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ, або ВІД МИТІ ДО ВІЧНОСТІ

✓ Що називають історичною епохою?
✓ Які історичні епохи пережили європейські народи?

✓ Як історичні епохи позначилися на житті наших предків?
✓ Які найважливіші періоди історії України?

Роздивіться фотографії. Зображення на якій фотографії засвідчують період в історії, більш віддалений від сьогодення? На підставі чого ви зробили такий висновок? Як ви думаєте, чи швидко змінюється життя людей? Що ви знаєте про життя людей в історичні епохи, засвідчені пам'ятками на фотографіях? Звідки ви це знаєте?

▲ Фрагменти експозиції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

▲ Гарпуни, голка, наконечники списів та леза ножів.

▲ Браслети з бивня мамонта з Мізинської стоянки.

▲ Предмети з колекції
Вінницького обласного
краєзнавчого музею.

▲ Інтер'єр сільської хати
з Вінницького обласного
краєзнавчого музею.

1. Що називають історичною епохою і навіщо історики послуговуються цим поняттям?

Як ви довідалися на попередньому уроці, щоб орієнтуватися в розмаїтті подій минулого, історики для зручності поділяють історичний час на великі відтинки – **періоди**, або **епохи**. Зауважте, що слово «період» у цьому значенні вживають для окреслення важливого етапу в історії країн і народів, для якого характерні визначні події, явища тощо.

Історичною (культурною) епохою називають великий проміжок часу в історії людства, що певними спільними ознаками відрізняється від інших історичних періодів, адже **культура** – сукупність матеріальних і духовних цінностей, тобто все, чого досягло людство у своєму розвитку.

У ту саму культурну епоху життя людей у різних частинах Європи попри деякі відмінності мало багато спільного. Наприклад, за *найдавнішого періоду в історії люди*, хоч би де вони жили, користувалися схожими примітивними знаряддями праці, виготовленими спершу з каменю та дерева і тільки згодом – з металу. Схожими були найдавніші людські житла, подібними були одяг і хатне начиння. Історики припускають, що й уявлення про світобудову в тих людей, їхні знання та досвід були однаковими.

Поясніть, як ви розумієте поняття «історична (культурна) епоха». Спробуйте визначити ознаки, які притаманні сучасній культурній епосі.

Поділіться припущенням, навіщо історикам поняття історичних (культурних) епох.

2. Які культурні епохи виокремлюють в історії європейських народів?

В історії європейських народів виокремлюють кілька культурних епох.

Найдавніший період історії людства від появи пралюдей до виникнення міст, держав і появи писемності називають **первісністю**, або **первісною добою**. Це найдовший період в історії людства. **Первісна доба тривала від 1 млн років до 9–8 ст. до н. е.** За цієї доби, як уже йшлося, люди навчилися виготовляти найпростіші знаряддя для мисливства й збиральництва, обробітку землі. Саме тоді виникли кам'яні сокири, дерев'яні списи, лук і стріли. Пізніше люди приручили й одомашнили тварин, навчилися вирощувати рослини, ткати, виготовляти одяг, посуд, будувати житло. Поступово виникли міста, у яких розвивалися ремесло й торгівля. Люди винайшли писемність. Згодом утворюються держави.

Інша давня епоха в історії людства – **античність**. Назва походить від латинського слова *антикос*, що означає давній. Ця епоха тривала від 9–8 ст. до н. е. до кінця 5 ст. н. е. В античну епоху на теренах Європи постали перші держави. Історію античності пов'язують із Давньою Грецією і Давнім Римом. Саме греки першими створили демократичну державу, тобто таку, де громадяни користуються політичними правами, беруть участь в управлінні державою. Принципи демократії (народовладдя) та свободи людини покладено в основу всіх вільних держав сучасного світу.

В античному світі досягли розквіту всі, без винятку, сфери культури – освіта, наука, література, мистецтво.

Середні віки – наступна історична епоха. Вона тривала тисячу років – від кінця 5 до кінця 15 ст. Назву цієї епохи пояснюють так: вона охоплює період між історією Стародавнього світу та Новою історією. У Європі Середні віки – це доба панування християнської релігії. А ще це період лицарства, могутніх володарів, які силою зброї відвойовували собі нові землі. Саме тому образ цієї епохи втілено в спорудах величних храмів та неприступних фортець – замків.

Новий час – це епоха від кінця 15 до початку 20 ст. Початком її стало відкриття нових земель унаслідок великих географічних відкриттів. Світ одразу став майже вдсятеро більшим, що зумовило незворотні зміни в господарюванні, виробництві знарядь праці та транспортних засобів. Саме в Новий час з'явилися великі механізовані виробництва, спершу фабрики, а потім і заводи. Невпіз-

нанно змінилося життя людей. Розросталися міста, змінилися відносини між людьми, почали розвиватися наука та технології.

1. Накресліть у зошиті лінію часу і позначте на ній культурні епохи в історії європейських народів, указавши хронологічні межі кожної.
2. Заповніть таблицю «Культурні епохи в історії європейських народів».

Назва епохи	Хронологічні межі	Найважливіші культурні досягнення

Поміркуйте, яку епоху відображає кожна з картин. Оберіть одну з картин і підготуйте за нею розповідь про те, яким ви уявляєте життя людей у відтворену на ній історичну епоху.

▲ *Бульвар Капуцинок у Парижі.*
Картина Ж. Бєро.

▲ *Промова Перікла на народних зборах в Афінах.*
Картина Ф. Фальца.

▲ *Міська процесія.*

▲ *Заняття первісних людей.* Худ. реконструкція З. Буріана.

Уявлення про різні історичні епохи відбивають крилаті вислови чи сталі словосполучення, широко вживані в мові. Вам, очевидно, не раз доводилося чути такі вислови: *печерна людина, кам'яний вік, знайти колесо, відкрити Америку* тощо. Наприклад, стале словосполучення *печерна людина* вживають стосовно некультурної, неосвіченої, неввічливої людини, невігласа й нечеми. А вислів *відкрити Америку* означає «говорити чи оголошувати про те, що всім давно відоме».

3. Яке місце історії України на лінії часу?

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА (КНЯЖА РУСЬ-УКРАЇНА. 9–13 ст.)

988 р. Запровадження християнства як державної релігії великим князем київським Володимиром Великим

Понад тисячу років тому наші предки почали творити державу із центром у Києві, яка незабаром розпросторилася на землях від гір Карпатських на заході до річки Волги на сході, від моря Чорного на півдні до Білого моря на півночі і в період розквіту була найбільшою державою тогочасної Європи. Історики називають ту державу **Київською Руссю**. Проіснувала вона до середини 13 ст.

КОРОЛІВСТВО РУСЬКЕ (ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА. 13 – СЕРЕДИНА 14 ст.)

1253 р. Коронація Данила Романовича

Безпосередньою спадкоємицею Київської Русі стала Галицько-Волинська держава. Утворена 1199 р. князем Романом Мстиславовичем, вона проіснувала до 1340 р.

Добу найвищого піднесення Галицько-Волинського князівства історики пов'язують з ім'ям Романового сина – князя Данила.

КОЗАЦЬКА ДОБА (15–18 ст.)

↑ **1648 р. Початок Національно-визвольної війни українського народу проти польського володарювання. Її очолив Богдан Хмельницький.**

Протягом кількох століть – від кінця 15 до кінця 18 ст. – тривав на нашій землі період, який називають **козацьким**. За Дніпровими порогами козаки віродили українську державу, утвердивши християнську козацьку республіку – **Запорізьку Січ**. Саме там сформувалися органи законодавчої та виконавчої влади, судочинства, виробилися особливі закони, за якими жили запорожці і які поступово поширилися на українських землях.

Державотворчий досвід козацтва знайшов продовження в українській козацькій державі – **Війську Запорізькому**, яке постало внаслідок Національно-визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького проти Польщі. Оскільки вища влада в цій державі належала гетьману, історики називають її ще й **Гетьманщиною**.

ТВОРЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНИ, ДЕРЖАВА УКРАЇНА (19–20 ст.).

↑ **24 серпня 1991 р. було ухвалено Акт проголошення незалежності України. Тому щороку в цей день відзначається свято українського народу – День Незалежності.**

↑ **28 червня 1996 р. було ухвалено Конституцію України – Основний Закон нашої держави.**

19 ст. Україна зустрічала розділеною між Російською та Австро-Угорською імперіями. Проте й за таких обставин українці, спираючись на самобутню тисячолітню культуру й такі самі давні традиції власної держави, продовжували залишатися окремим народом.

20 ст. було трагічним для українців: поразка в Українській революції 1917–1920 рр., Голодомор 1933 р., лихоліття Другої світової війни, перебування у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У цій державі Україна перебувала до 1991 року.

24 серпня 1991 р. урочисто проголошено незалежність України.

На лінії часу позначено періоди історії України. Роздивіться подані нижче ілюстрації і дайте відповіді на запитання. 1. Які історичні джерела використовували художники для реконструкції минулого, картини якого зображено на репродукціях? 2. Де, на вашу думку, треба розташувати ілюстрації на лінії часу? 3. З яким періодом історії України співвідноситься кожна ілюстрація? Поділіться своїми висновками з класом. 4. Поміркуйте, чи відрізнялося життя людей у різні часи.

9–13 ст.
Київська
Русь

13–14 ст.
Галицько-
Волинська
державна

15–18 ст.
Козацька
доба

19 ст.
Україна
у складі
двох імперій

**1922–
1991 рр.**
Україна
у складі
СРСР

від 1991 р.
Сучасна
Україна

▲ Проводи на Січ.
Картина О. Сластіона.

▲ Весна.
Картина Т. Яблонської.

▲ З'їзд руських князів.
Картина П. Андрусіва.

▲ Львів.
Картина В. Жмака.

▲ Княжий Галич.
Картина М. Фіголя.

▲ Олександрівська площа в Полтаві.
Картина Є. Крендовського.

🔍 ОЦІНІТЬ СЕБЕ

1. Складіть розповідь за планом.
1. Що таке історична епоха? 2. На які історичні епохи поділяють історію Європи? 3. Чим вирізняється кожна з них?
2. Які нові слова трапилися в тексті? Витлумачте їх значення.
3. Стисло схарактеризуйте найважливіші періоди історії України. Які події та історичні діячі уособлюють кожен з них?

- У який період історії України ви хотіли б потрапити, подорожуючи машиною часу? Чому?

Проведіть гру
«Плутанка».

Хто з вас швидше розплутає «історичну плутанку», з'єднавши зображені предмети з відповідними історичними епохами.

Первісність

Античність

Середньовіччя

Новий час

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

1. Укладіть хронологічну таблицю подій власного життя.
2. Витлумачте сталі словосполучення:

- *ахіллесова п'ята,*
- *винайти велосипед,*
- *лицар сумного образу,*
- *яблуко розбрату,*
- *А все-таки вона крутиться.*

Які історичні епохи в них обіграно? Про що це свідчить?

3. Складіть кросворд зі словами: *хронологія, літочислення (ера), епохи (періоди), століття, первісність, античність, середньовіччя.*
4. Визначте слова, які уособлюють кожен з найважливіших періодів історії України. Витлумачте їх.
5. Розташуйте на лінії часу зображені винаходи. До якої історичної епохи належить кожен з них? (За потреби скористайтеся відповідними сайтами в Інтернеті).

§ 4 ЛІЧБА РОКІВ В ІСТОРІЇ, або ЯК РОЗВ'ЯЗУВАТИ ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

✓ Які хронологічні задачі доводиться розв'язувати, досліджуючи минуле?
✓ Як скласти хронологічну задачу?

✓ Що означає «розв'язати хронологічну задачу»? ✓ Чим хронологічні задачі подібні до математичних, а чим – відрізняються від них?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

Роздивіться фотографії. Як організовано навчання з дітьми, зображеними на світлинах? На якому фото урок найбільше подібний до тих, що відбуваються у вас? На якому уроці ви хотіли б побувати? Чому? Чи лише на уроках у школі можна чогось навчитися? Що для вас означають твердження: «Я це знаю», «Я вмю це робити»? Чи важливо для вас розуміти те, чого ви навчаєтеся? Якою ви уявляєте школу майбутнього?

Як розв'язувати хронологічні задачі?

На уроках історії в 5 класі ви навчитеся розв'язувати хронологічні задачі – так називають завдання, які передбачають лічбу років. Щоб правильно виконувати такі завдання, дотримуйтеся певної послідовності, а саме:

1. Накресліть лінію часу – пряму лінію, переділену рисочками на рівні відрізки, що позначають певну кількість років.
2. На початку лінії поставте більшу та чіткішу риску – початок відліку, а наприкінці – стрілочку, що символізує рух часу.
3. Для орієнтації в часі поставте рік, у якому живемо.
4. Якщо для розв'язку хронологічної задачі вам не потрібно позначати однакові проміжки часу (століття або тисячоліття), то перервіть лінію пунктиром.
5. На лінії часу запишіть умову завдання.
6. Поряд з лінією виконайте обчислення та запишіть стислу відповідь до завдання.

Для прикладу виконайте таке завдання: позначте на лінії часу рік свого народження та рік, коли пішли до школи. Обчисліть, скільки буде вам років, коли закінчите школу. (*Позначте той рік на лінії часу*).

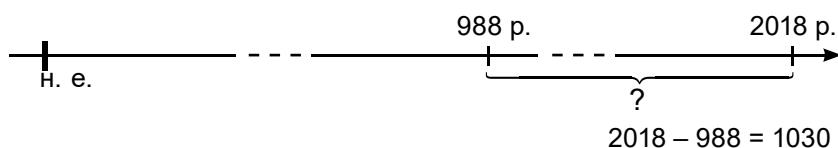
Звісно, історикам доводиться розв'язувати набагато складніші хронологічні задачі, – так би мовити, задачі з багатьма невідомими, оскільки не завжди просто встановити календарний час тієї або тієї події. Постають такі завдання в процесі дослідження минулого.

1. Перекажіть одне одному, яких дій треба дотримуватися, щоб розв'язати хронологічну задачу. Чи схожі ці задачі на ті, які ви розв'язуєте на уроках математики? Чим? А чим відрізняються?
2. Оберіть один з поданих нижче різновидів задач та уважно прочитайте коментар до розв'язку.
3. Спробуйте розв'язати задачу самостійно.
4. Перевірте записи одне в одного, порівняйте з коментарями в підручнику.

▲ **Задачі на встановлення віддаленості події від сьогодення.**
(*Скільки років тому відбулася подія, якщо відома її дата?*)

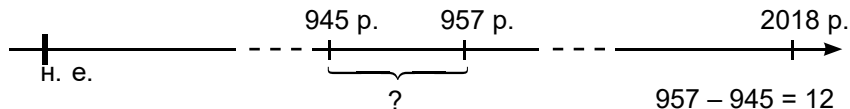
Обчисліть, скільки минуло років від запровадження християнства як державної релігії **988 р.** до сьогодення.

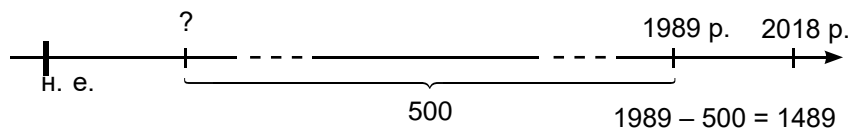
▲ **Задачі на встановлення віддаленості однієї події від іншої.** (Скільки минуло років від однієї події до іншої? або На скільки років одна подія відбулася раніше за іншу?)

Обчисліть, скільки минуло років від початку володарювання княгині Ольги (945 р.) до її подорожі до візантійської столиці в 957 р.?

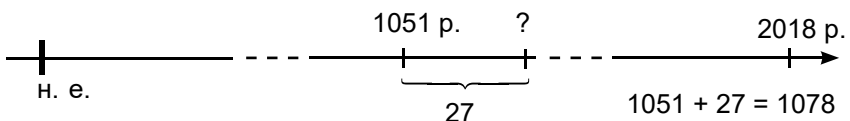
▲ **Задачі на встановлення дати події за її віддаленістю від сьогодення.** (У якому році відбулася подія, якщо відомо, що від неї минуло ... років?)

У 1989 році урочисто святкувалося 500-річчя виникнення українського козацтва. Якого року сягає перша згадка про козаків у писемних джерелах?

▲ **Задачі на встановлення дати події за її віддаленістю від іншої події.** (У якому році відбулася подія, якщо відомо, що це сталося після вказаної події за певну кількість років?)

Успенський собор Києво-Печерської лаври було збудовано на 27-й рік від заснування монастиря в 1051 р. Обчисліть, коли його було збудовано.

Розв'яжіть хронологічні задачі, накресливши до кожної лінії часу та позначивши на ній потрібні дати.

1. У 1996 році розпочато друкування української грошової одиниці – гривні. Скільки минуло років відтоді?

2. У 15 рік 12 ст. за часів князювання Володимира Мономаха в Києві було збудовано перший дерев'яний міст через Дніпро. Скільки років тому відбулася ця подія?

3. У березні 2014 р. святкували 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Обчисліть, у якому році він народився.

4. Гетьманування останнього українського гетьмана Кирила Розумовського розпочалося 1750 р., а закінчилося 1764 р. Скільки років Розумовський тримав гетьманську булаву?

5. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського вийшов друком у 1898 р. – на четвертий рік роботи вченого у Львівському університеті. Коли М. Грушевський очолив кафедру історії України – першу в нашій історії?

6. Першу датовану рукописну книгу Київської Русі Остромирове євангеліє написано 1057 р., а першу друковану книгу Апостол видано 1574 р. Скільки минуло років між обома подіями? Скільки років найдавнішій рукописній книзі?

Слово «школа» походить від грецького *схоле*, що означало спочатку «заняття у вільний час», «читання», згодом – «лекція», і тільки набагато пізніше те, що ми сьогодні називаємо школою. Виникли давньогрецькі школи, як припускають дослідники, понад дві з половиною тисячі років тому. Навчали в них тільки хлопчиків, які перед тим відбували домашнє виховання під опікою раба, якого називали педагогом. У школі хлопчики найчастіше мали трьох учителів. Перший навчав їх читати, писати та рахувати. Другий навчав музики, а третій стежив за їхнім фізичним розвитком. Основними предметами з дванадцяти років була грамати́ка та риторика – мистецтво красномовства. У давньогрецьких школах навчали також віршування. Після завершення шкільного навчання (до 16 років)

юнаки відбували обов'язковий атлетичний вишкіл, який тривав 2–3 роки, і військову службу. Лише після цього охочі могли продовжити навчання в елітарних філософських школах. Крім риторики, у них навчали мистецтва діалектики – правильного розмірковування.

Свідчення про найдавніші школи на наших землях сягають часів запровадження християнства як державної релігії, тобто періоду після 988 р., коли Володимир Святославич «*став у знатних людей дітей забирати і отдавати їх на учення книжне*». Крім початкових шкіл, підтримуваних князівською владою, у Києві існувало й приватне навчання. Один з авторів графіті на ім'я Піщан залишив на стіні Софійського собору в Києві свідчення: «*Піщан писав, ходивши до дяків учеником*».

Проведіть гру «Загадай бажання».

Оберіть того, хто буде загадувати історичне бажання – рік або століття, у якому б хотілося побувати. Спробуйте відгадати дату, виконавши перелічені нижче обчислення: збільшіть задумане число вдвічі, помножте результат на 5. Яке число отримали? (Подумки поділіть назване число на 10 – це і буде число, яке задумав гравець). Щоб грати було цікавіше, запропонуйте іншу послідовність виконання дій. Чия задача на розгадування бажання виявилася найцікавішою?

На основі тексту рубрики «Буденні справи» складіть хронологічну задачу й запропонуйте її розв'язати однокласникам. Чия задача видалася вам найцікавішою?

- Чи цікаво вам було працювати на уроці?
- Навіщо вміти розв'язувати хронологічні задачі?

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

Поставте собі оцінку за роботу на уроці, зарахувавши за кожну правильно розв'язану задачу 1–6 (у рубриці «У парах») по 2 бали; якщо мали один недолік в оформленні – 1,5 бала; два і більше недоліки – від 1 до півбала (максимальна оцінка за урок – 12 балів).

За брамою вічності

СТАРТ

КНЯЖА РУСЬ - УКРАЇНА

1. До якої половини якого століття належить рік запровадження християнства як державної релігії в Київській Русі?

2. Князь Володимир Святославович посів великокнязівський стіл 980 р., а Володимир Мономах – 1113-го. Скільки минуло років між двома подіями?

3. У лісах під Черніговом 1821 р. було знайдено золотий змієвик – оберіг, що належав князю Володимирові Мономаху. Скільки років тому його знайшли?

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА

4. До якого тисячоліття і якої його половини належить 1199 р.?

5. Князь Данило Романович прийняв королівську корону на 15-й рік свого утвердження на столі в Галичі в 1238 р. Коли відбулася коронація Данила?

7. 1556 р. Дмитро Вишневецький спорудив першу відому Запорізьку Січ-фортецю. Скільки минуло років відтоді?

6. У якому році починається та завершується 17 ст.?

КОЗАЦЬКА ДОБА

8. Скільки минуло років від спорудження першої відомої Запорізької Січі до початку Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького?

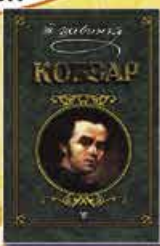
УКРАЇНА В НОВІ ЧАСИ

9. Місто Миколаїв було засновано 1789 р. Обчисліть, у якому році святкуватиметься його 250-річчя.

10. «Кобзар» Тараса Шевченка вийшов друком 1840 р. Скільки було тоді років поету, якщо він народився 1814 р.?

УКРАЇНА СУЧАСНА

11. Назвіть будь-який рік 21 ст.

ФІНІШ

12. Яку річницю незалежності України святкували цього року?

РОЗДІЛ 2 ДЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ ІСТОРІЯ

✓ Чим історична карта відрізняється від географічної?
 ✓ У чому значення історичної карти як джерела інформації?

✓ У чому виявляється вміння користуватися історичною картою?
 ✓ Як знайти на карті обласні центри України, кордони сусідніх держав?

§ 5 ЧИ МОЖНА ПОБАЧИТИ МИНУЛЕ, або ІСТОРІЯ НА КАРТІ

Роздивіться ілюстрації. Що на них зображено? На якій ілюстрації докільця зображено так, як ми його бачимо в реальному житті? На яких ілюстраціях природне середовище зображено за допомогою умовних символів? Що це за символи? Як називають зображення земної поверхні за допомогою умовних символів? Навіщо створюють карти? Якими бувають карти? Яка із зображених карт стосується історії? Чому ви так думаєте?

1. Як користуватися історичною картою?

Кожна подія відбувається не тільки в певний час, а й у певному місці. Тому для істориків важливо орієнтуватися в просторі. Навчати-муть вас цього вміння **історичні карти** – зменшені зображення земної поверхні, її частин або окремих країн світу, на яких позначають ті або ті події.

Історичні карти створюють на основі географічних, з якими вам доводилося працювати на уроках природознавства. Проте історичні карти істотно відрізняються від них. Насамперед використанням кольорів. Наприклад, якщо на географічній карті кольором позначають висоту місцевості над рівнем моря (зелений – низовини, коричневий – гори), то на історичній – території держав, розселення народів тощо. Крім того, зображення на історичній карті означають події, що відбуваються в часі. Приміром, з карти можна довідатися, як зростала територія держави впродовж певного часу, куди прямували війська, коли й де відбулася битва, коли виникло місто і коли було зруйноване тощо.

Свої таємниці історична карта відкриває лише тому, хто вміє її «прочитати», тобто розшифрувати й витлумачити. Щоб це зробити, потрібно уважно роздивитися умовні позначки й пояснення до карти, розташовані в її нижньому куті, тобто **легенду** карти.

Слова **карта** і **мапа** є абсолютними синонімами, тобто такими, що цілком збігаються за значенням. Відрізняються вони походженням: слово **карта** походить із грецької мови, де означало «аркуш папірусу», а **мапа** – з латини.

Намалюйте в зошиті умовні позначки, якими користуються, щоб показати 1) дві різні території або держави; 2) перехід певного району від однієї держави до іншої; 3) місця битв; 4) пересування військ або народів; 5) кордони держав, регіонів, областей, територій; 6) міста.

Легенда – умовні знаки та пояснення до карти, плану, малюнка.

Роздивіться історичну карту і дайте відповіді на запитання до неї.

1. Визначте, яким подіям історії України присвячено карту. Про діяльність яких князів вона інформує? 2. Яким кольором позначено територію за князів Олега та Ярослава Мудрого? 3. Якими річками проходили кордони Київської Русі за часів Ярослава Мудрого на заході та на сході, до яких озер простяглися володіння на півночі, якого моря сягнули на півдні? 4. З якими державами межувала Київська Русь на заході та півдні? 5. Які князі ходили походами на землі Візантії? Якою річкою руське військо ходило до Візантії? 6. Визначте напрямки воєнних походів князя Святослава Ігоровича, установіть їх перебіг.

©В.Власов

Починаючи працювати з історичною картою, пам'ятайте такі правила:

За кольорами відрізняють одну територію від іншої.

Штриховкою позначають події та явища, що пов'язані з певною територією. Приміром, перехід району від однієї держави до іншої.

- територія, що перейшла від однієї держави до іншої
- рік територіальних змін

На карті використовують різні шрифти, залежно від того, що ними підписано.

Місця битв позначають перехрещеною зброєю.

- столиця
- назва річки
- місце битви
- звичайне місто
- назва землі

Стрілками позначають пересування військ і народів.

- рух військ
- сучасна назва міста
- місто
- назва держави

Кордони держав, інші межі позначають лініями різного малюнка.

Міста позначають кружечками, квадратами або малюнками.

- державний кордон
- етнічна межа
- межа частини держави

©В.Власов

2. Як демонструвати історичні об'єкти на карті?

На уроках історії вам доведеться часто працювати з настінною картою або її зображенням на інтерактивній дошці. Робота з такими картами потребує певних умінь. Уважно перечитайте поради, які допоможуть вам розповідати за картою так, аби бути переконливим. Дотримання правил – передумова також того, що вас правильно зрозуміють слухачі.

- Стояти біля карти треба так, щоб не затуляти собою зображення: упівоберта до аудиторії, трошки праворуч від тієї частини карти, де розташовані об'єкти, які демонструватимете.
- Кордони держав треба обводити по замкненій кривій (із поширенням інтерактивних дощок та інших пристроїв із сенсорними екранами це роблять рукою, проте раніше віддавали перевагу указкам).
- Напрямки військових походів та пересувань показуйте за стрілками, які позначено на карті.
- Міста показуйте дотиком до умовної позначки (пунсона чи до зображення міста), а не до назви міста на карті.
- Річки треба показувати за течією – від витоків до гирла.
- Демонстрацію історичних об'єктів на карті супроводжуйте коментарем, пояснюючи, що саме ви показуєте.
- Для визначення географічного розташування об'єкта вживайте слова на позначення напрямків (*на північ, на південь, на захід, на схід*), назви річок, морів, гір тощо.

Найдавніші картографічні зображення збереглися від часів, коли ще люди не знали писемності. Вони відтворювали інформацію про навколишню місцевість: місця полювання та рибальства, шляхи кочувань, плани земельних ділянок тощо. Картографічні малюнки найдавніші люди створювали на різноманітних матеріалах – на корі, листках та деревині, шкірі й кістках тварин, камені тощо.

Нині відомо близько 10 картографічних зображень первісних часів, знайдених на території України. Найвідомішою пам'яткою серед них є рисунок (від слова «риска», тобто зображення рисками) на уламку бивня мамонта, знайденого в 1966 р. під час розкопок на березі річки Росави біля села Межиріч Канівського району Черкаської області на місці стоянки мисливців на мамонтів. Це найдавніша пам'ятка картографії на території України: її створено приблизно 15–17 тис. років тому.

▲ Межиріч-карта

3. Як прочитати карту сучасної України?

На території України нині 24 області. До складу України належить також Автономна Республіка Крим. Столицею України є її найбільше місто – кількामільйонний Київ. Великими містами, кількість мешканців яких перевищує 1 млн, є Харків, Одеса, Дніпро. Загалом в Україні 454 міста.

У нашій країні живе понад 46 млн осіб. За переписом, на 5 грудня 2001 року міське населення складало 32 млн 574 тис. осіб, сільське – 15 млн 883 тис. Міських жителів більше в індустріальних східних і південно-східних областях: Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій. Сільське населення переважає в західному регіоні України – Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській областях.

Складіть за історичною картою, поданою на сторінці 36, кілька запитань, відповіді на які передбачають демонстрацію об'єктів. Повправляйтеся відповідати на ці запитання, дотримуючись викладених у тексті підручника порад.

▲ *Річка Прут. Яремче. Прикарпаття.*

▲ *Гірський Крим біля Ай-Петрі.*

1. Skorистavshись картою, покажіть території областей.
2. Знайдіть місто – столицю України, міста – обласні центри. 3. Знайдіть міста, розташовані на заході та сході, півночі та півдні.
4. Покажіть держави, з якими межує Україна.

Поряд з українцями, яких є понад 37 млн, в Україні мешкають росіяни (понад 8 млн), білоруси (275 тис.), молдовани (258 тис.), кримські татари (248 тис.), болгари (204 тис.), угорці (156 тис.), румуни, поляки, євреї, вірмени, греки й представники багатьох інших національностей.

КИЇВ
ВІННИЦЯ
ЯГОДИН
НІЖИН

Пограйте за допомогою карти сучасної України у відому гру в слова, коли гравці по черзі називають населені пункти, дотримуючись умови, що назви мають починатися на ту літеру, якою закінчується попереднє слово. Для різних раундів гри обирайте населені пункти з різною кількістю мешканців (або міста з кількістю мешканців понад 100 тис., або невеликі міста з кількістю мешканців до 20 тис. тощо).

- Чи цікаво вам працювати з історичною картою? ● Що найбільше сподобалося? ● Як ви думаєте, навіщо складають історичні карти? ● Що, по-вашому, треба знати й уміти, щоб створити карту? ● У чому цінність карт як джерела інформації?

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

1. Чим історична карта відрізняється від географічної? У чому значення історичної карти як джерела інформації? Що треба знати, щоб користуватися історичною картою?
2. Складіть на основі карти на с. 36 «Київська Русь: від князя Олега до Ярослава Мудрого» розповідь про події, яким вона присвячена. Що означає вислів «прочитати карту»?
3. Скориставшись картою на с. 40, дайте відповіді: 1. На які адміністративно-територіальні одиниці поділено Україну? Які з них мають найбільшу територію? 2. Якими областями протікає Дніпро? 3. З якими державами межує Україна?

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

1. Прочитайте текст і дайте відповідь на запитання до нього.

Серед багатьох іноземців, які в 16–18 ст. відвідали Україну й залишили оповідні джерела про нашу землю, особливе місце, безперечно, належить французькому інженерові-фортифікатору Гійому Левассеру де Боплану (1600–1673). Гійом де Боплан перебував в Україні близько 17 років, протягом яких багато подорожував, збираючи матеріали для великої карти, а також для спеціальних карт окремих регіонів українських земель, оскільки був фахівцем і з картографії. Боплан уперше подав на карті територію України на підставі математичних вимірів, що дало змогу картографам на початку 18 ст. зреформувати карту Європи.

До своїх карт Боплан підготував докладні пояснення, які й становлять зміст його книжки «Опис України». Вона вийшла друком у французькому місті Руані 1651 р., одразу ставши надзвичайно популярною. Працю Боплана, яка знайомила європейців з природою та географією України, побутом і звичаями українців, було перекладено багатьма мовами й видавано в Лондоні, Варшаві, Вроцлаві. Як цінне історичне джерело для вивчення доби козацтва книжка не втратила свого значення й нині.

▲ Генеральна карта України Г. де Боплана «Загальний план Диких полів, простіше кажучи України. З належними провінціями». Надрукована в Гданську в 1648 р.

2. Що, по-вашому, треба знати й уміти, щоб створити карту? Чому на підставі математичних розрахунків було змінено карту Європи?
3. Як ви думаєте, навіщо Боплан підготував докладні пояснення до своїх карт?
4. Що найбільше вразило в розповіді про Боплана? Чи достатньо знати лише історію, щоб створити історичну карту?

✓ Як скласти розповідь за історичною картою? ✓ Як на карті показувати територію України та її частин для різних історичних періодів?

✓ Як не помилитися, визначаючи межі різних історико-географічних регіонів України?

§ 6 ВІД КРАЮ ДО КРАЮ, або УКРАЇНА НА КАРТАХ УПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

Роздивіться ілюстрації. Що на них зображено? Чим подібні зображення, а чим відрізняються? Як ви думаєте, чому в різних регіонах України склалися свої традиції національного вбрання? Як називають ту частину України, у якій ви мешкаєте? Що знаєте про походження цієї назви?

1. Як називали в минулому нашу країну та її частини?

Ви вже знаєте, що першу державу на наших землях історики називають Київською Руссю. Назва *Русь* передувала назві *Україна* на позначення землі, заселеної українцями-русичами. Про походження цієї назви серед істориків і мовознавців немає одностайності: одні вважають її скандинавською з походження, інші переконані, що вона є споконвічною для наших земель.

Назву **Україна** вперше вжито в літописі під 1187 роком до Київщини, Переяславщини та Чернігівщини. Вона походить від слова *країна*, що означало рідний край, країна, земля. Згодом назва «Україна» поширилася на всю нашу землю й дала найменування нашому народові, витіснивши з ужитку давнішу. На європейських картах назва Україна набула поширення завдяки картографічним творам Г. де Боплана.

Для називання різних частин нашої країни з давніх часів використовують ще й такі назви, як Волинь, Київщина, Поділля, Галичина, Слобожанщина, Чернігово-Сіверщина, Буковина, Закарпаття та інші. Кожна з них має свою історію, виникали вони за різних часів, тож усі є втіленням історичного минулого. Саме тому такі назви є **історичними** (їх іще називають історико-географічними). Інколи історичні назви позначають порівняно із сучасними децю іншу територію. Наприклад, коли йдеться про історичну Волинь, то мають на увазі не сучасну Волинську область, а значно більшу територію, до якої долучають ще й Рівненську, Житомирську й частину Хмельницької області.

Уживаними також є **етнографічні** назви, – приміром, «Гуцульщина». Цю назву застосовують до частини Галичини, Закарпаття та Буковини.

Окреслені історичними та етнографічними назвами землі вирізняються особливостями народного будівництва, одягу, обрядів, господарськими заняттями, що сформувалися під впливом природного середовища та історичних особливостей. Довідатися про ці особливості можна в **музеях народної архітектури та побуту**, який має кожен історичний регіон.

Географічний – той, який стосується природних умов або положення на земній поверхні.

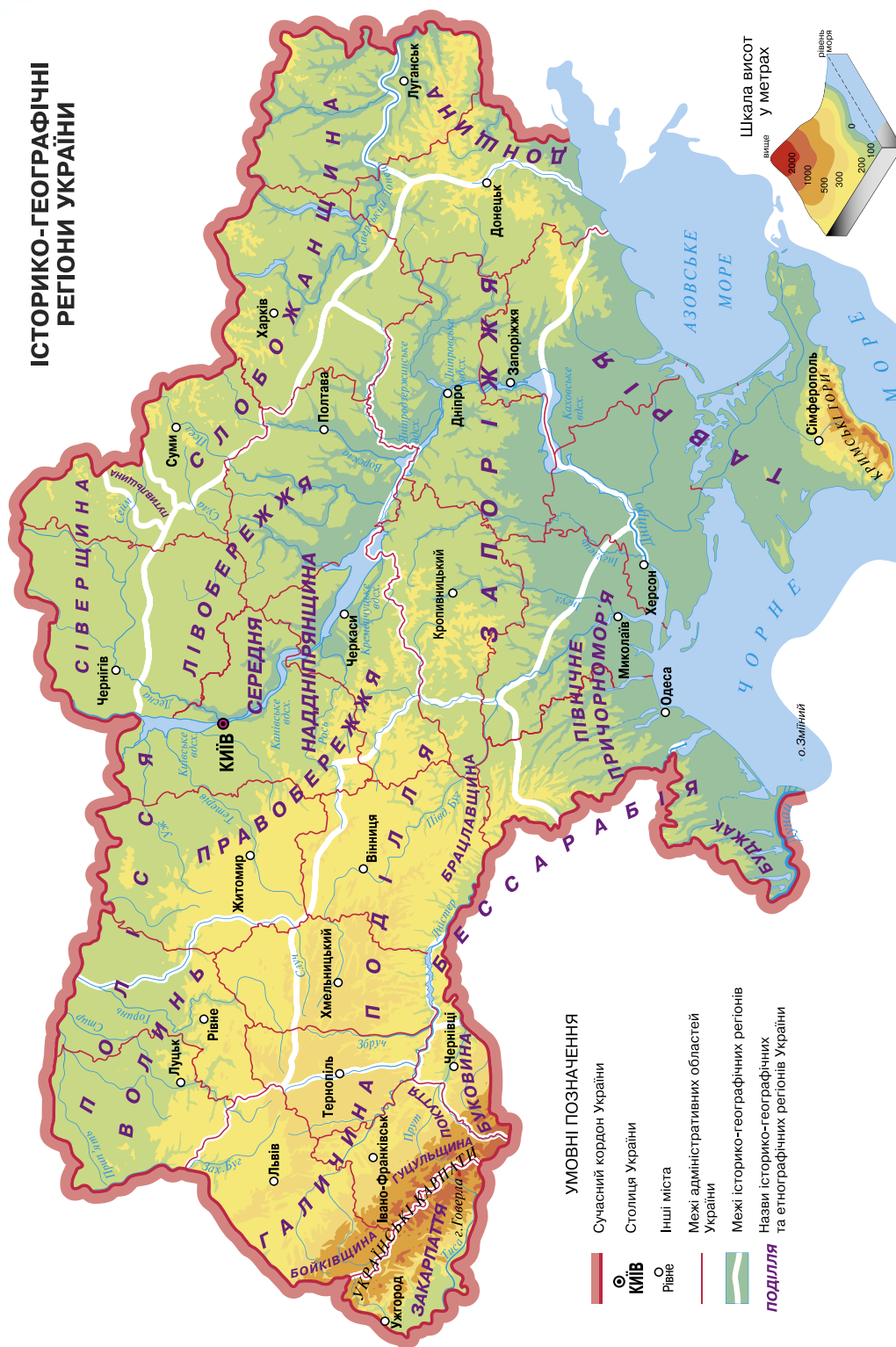
Етнографічний – той, який стосується культури й побуту народів світу, їх походження та розселення.

Роздивіться карту й дайте відповіді на запитання.

1. У якій області України розташоване місто (село), у якому ви мешкаєте? До якого історичного регіону воно належить? 2. Які історичні регіони найпівнічніші, які – найзахідніші, а які – найсхідніші? 3. Назви яких історичних регіонів указують на місце їх розташування?

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Найбільшим з таких музеїв є Національний музей народної архітектури та побуту України, розташований на південній околиці Києва поблизу селища Пирогова. Тут на мальовничій території зберігається понад 300 пам'яток народного будівництва, а колекція хатнього начиння, знарядь праці, одягу, творів народного мистецтва сягає 80 тис. одиниць.

З експозиції «Закарпаття»:

▲ *Дерев'яна церква 18 ст.*

▲ *Хата кінця 19 ст.*

▲ *Експозиція «Середня Наддніпрянина»: церква Св. Архистратига Михаїла, 1600 р.*

▲ *Експозиція «Поділля»: дерев'яна хата із солом'яною стріхою, на задньому плані – церква Св. Миколая.*

З експозиції «Музей просто неба в Пирогові»:

▲ *Вітряк*

▲ *Українське село*

Пограйте в гру «Я знаю 5 назв...», називаючи по п'ять історичних земель України; географічних назв, пов'язаних з історичним минулим вашого міста (села); назв вулиць у вашому місті (селі) на честь видатних історичних осіб тощо.

Від історико-географічних та етнографічних назв часто утворюються іменники для називання мешканців територій, яких вони стосуються. Наприклад, мешканців Полісся називають поліщуками, а Гуцульщини – гуцулами. На зв'язок з певною територією, звідки походять предки, вказують українські прізвища Бойко, Бойчук, Волинець, Подоляк, Подолян, Поліщук та багато інших. Про походження свого прізвища можна довідатися в спеціальному словнику.

2. Що називають державним кордоном?

Державним кордоном називають лінію, що пролягає суходолом чи водоймою і визначає межі території держави – її суші, вод, надр, повітряного простору. Державний кордон України відділяє територію нашої держави від територій інших держав.

Державні кордони між сусідніми державами, зокрема загальний напрямок лінії кордону та її графічне зображення на карті, визначають міждержавні угоди. Будь-які відхилення від лінії державного кордону, спричинені особливостями місцевості (зміна русла річки чи рельєфу тощо), узгоджують під час переговорів і так само фіксують в угодах. Лінію державного кордону позначають за допомогою прикордонних знаків на місцевості. На державному кордоні встановлено спеціальний режим, а на місцевості, що прилягає до нього, – прикордонний режим, за дотриманням якого стежать підрозділи прикордонної служби.

Сучасний державний кордон України з Білоруссю, Молдовою, Польщею, Росією, Румунією, Словаччиною та Угорщиною є підсумком тривалого процесу його визначення у 20 ст. Він не був таким у різні історичні періоди і не завжди збігався з територією, на якій жили українці.

Як змінювався державний кордон України в різні історичні періоди?

Ви вже знаєте, що найдавнішу державу із центром у Києві історики називають **Київською Руссю**. За часів розквіту в середині 11 ст. Київська Русь була найбільшою державою Європи. Її кордони пролягали в районі верхів'їв Волги та її притоки Оки на сході; Дону, Сули, Росі й Південного Бугу – на південному сході та півдні; Дністра, Карпат, Західного Бугу, Німану й Західної Двіни – на заході; Чудського озера, Фінської затоки, Ладозького й Онезького озер – на півночі.

У середині 13 ст. серед кількох князівств на наших теренах наймогутнішим було **Королівство Руське**, або Галицько-Волинська держава. За часів короля Данила Романовича кордони Галицько-Волинської держави охоплювали західноукраїнські землі та велику частину Правобережної України.

Під час Національно-визвольної війни в середині 17 ст. постала козацька держава **Гетьманщина**, яку очолював гетьман Богдан Хмельницький. Попри воєнні дії він докладав зусиль для зміцнення кордонів держави, установа дипломатичних відносин із сусідами. Територія Гетьманщини охоплювала землі Чернігівщини, Полтавщини, Київщини та Східного Поділля. Столицею та гетьманською резиденцією було місто Чигирин. За Києвом і далі залишався особливий статус столиці України.

Територія Гетьманщини поділялася на полки й сотні, очолювали які полковники та сотники. Центрами полків і сотень були найважливіші міста або містечка. За тих часів козацька держава називалася **Військом Запорізьким**.

Які нові слова трапилися в тексті?

Поясніть, що вони означають, та складіть з кожним речення (усно).

Поставте за текстом 1–2 запитання, що починаються словом «Чому»?

Подискутуйте з приводу почутих запитань та відповідей.

Роздівіться карту. 1. Покажіть, відповідно до опису в підручнику, кордони Київської Русі часів розквіту. Порівняйте кордони Київської Русі із сучасними кордонами України. Зробіть висновок про зміни територіальних меж. 2. Покажіть на карті кордони Галицько-Волинської держави за князя Данила Романовича. Опишіть місце розташування Галицько-Волинської держави, починаючи з півночі (північ–захід–південь–схід). 3. З'ясуйте, які міста Королівства Руського в різні часи були його столицями. 4. У якій частині сучасної України була розташована ця держава? Які сучасні області України вона охоплювала?

Роздивіться карту «Гетьманщина за Богдана Хмельницького». 1. Порівняйте територію козацької держави з територією розселення українського народу, зробіть висновок. 2. Визначте територію Війська Запорізького, використовуючи назви історико-географічних регіонів України. 3. У якій частині України, Лівобережній чи Правобережній, розташовано столицю Гетьманщини? 4. З якими державами сусідила Гетьманщина на заході, півдні, північному сході? 5. У якій частині сучасної України була розташована Гетьманщина? Які сучасні області України вона охоплювала?

Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького

Територія Гетьманщини в 1654 р.
 Столиця Гетьманщини

Полкові міста
 Межі розселення українців у середині XVII ст.

Кордони сучасної України
 Межі областей сучасної України
 Львів Міста XVII ст., які тепер є обласними центрами

Висловте припущення, як історики визначають територіальні межі (кордони) держав, які існували на нашій території багато століть тому, наприклад Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Війська Запорізького.

• Яка інформація на уроці видалася вам найцікавішою? Поділіться враженнями про урок за схемою:

Я дізна(в/ла)ся про...
 навчи(в/ла)ся...
 зацікави(в/ла)ся й хочу довідатися більше про...

Проведіть за допомогою карти історико-географічних регіонів України гру **«Вгадай назву»**.

Об'єднайтеся у дві команди і пропонуйте по черзі одна одній запитання з описом регіону за планом:

- 1) розташування за сторонами світу;
- 2) сусідні регіони;
- 3) території сучасної України, які охоплює;
- 4) цікава інформація про регіон (наприклад, найбільше місто або відомий промисел чи виріб-візитівка). Виграє та команда, яка дала більше правильних відповідей.

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

1. Порівняйте карту Війська Запорізького з картою Галицько-Волинської держави за запитаннями:

1. Чи збігаються території держав? 2. У чому відмінності тих держав порівняно з територією сучасної України? 3. Територія якої держави ближча до сучасних кордонів України на Заході? На Сході?

2. Простежте за картою, якими історичними землями протікають найбільші річки України – Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець.

3. Складіть на основі карти на с. 49 «Гетьманщина за Богдана Хмельницького» розповідь про події, яким вона присвячена. Запишіть, які козацькі полки розташовувалися на Лівобережній Україні із заходу на схід.

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

1. Складіть і запишіть з поданими словосполученнями речення за матеріалами уроку: *історична карта, легенда карти, державний кордон, історико-географічний регіон, контурна карта*. Усно доведіть, що кожен з іменників може вживатися в іншому значенні.

2. Зробіть копію адміністративно-територіальної карти України. Розріжте її на невеличкі частинки різної форми. Спробуйте «зібрати» карту, наклеюючи окремі частинки на аркуш паперу. Якщо копія не була кольоровою, то складену карту розфарбуйте. Нанесіть на карту маршрут подорожі Україною, у яку б ви хотіли вирушити. Чому обрали саме такий маршрут?

§7 НАВЧАЙМОСЯ РОБОТИ З КАРТАМИ, або КОНТУРНІ КАРТИ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ

✓ У чому виявляється вміння працювати в контурних картах?
 ✓ Що треба знати, щоб позначати на контурних картах держави, які існували на нашій території багато століть тому?

✓ Як у контурних картах позначати територію України, області та держави-сусіди?
 ✓ У якій області України розташоване наше рідне місто (село)?

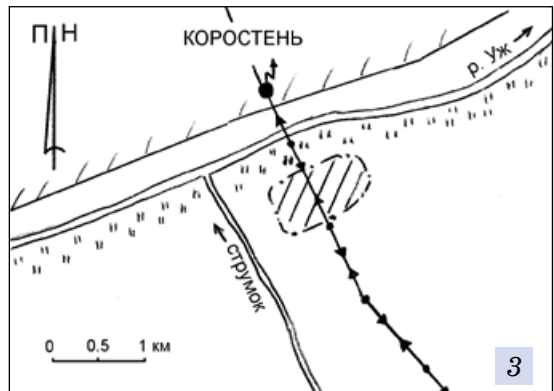

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

Роздивіться фотографії та прочитайте коментарі до них. Що роблять зображені люди? Поділіться припущеннями, чи для їхньої роботи потрібно вміти працювати з картами. Чому, наносячи об'єкти на карту, варто дотримуватися певних правил? Чого ці правила можуть стосуватися?

- ▲ Археологи Кам'янець-Подільського за роботою:
- 1) Ігор Старенький та Олексій Третьяков досліджують житло трипільської культури. Серпень 2017 р.;
 - 2) Дослідження та фотофіксація шару 17 ст. Березень, 2017 р.;
 - 3) Археологічний план.

Як працювати з контурними картами?

Карти, на які нанесено тільки основні елементи розмітки й обриси об'єктів без підписів та кольорів і які призначені для виконання навчальних завдань, називають **контурними** – від слова «контур», що означає лінію, яка є графічним окресленням предмета. Контурними бувають й історичні карти.

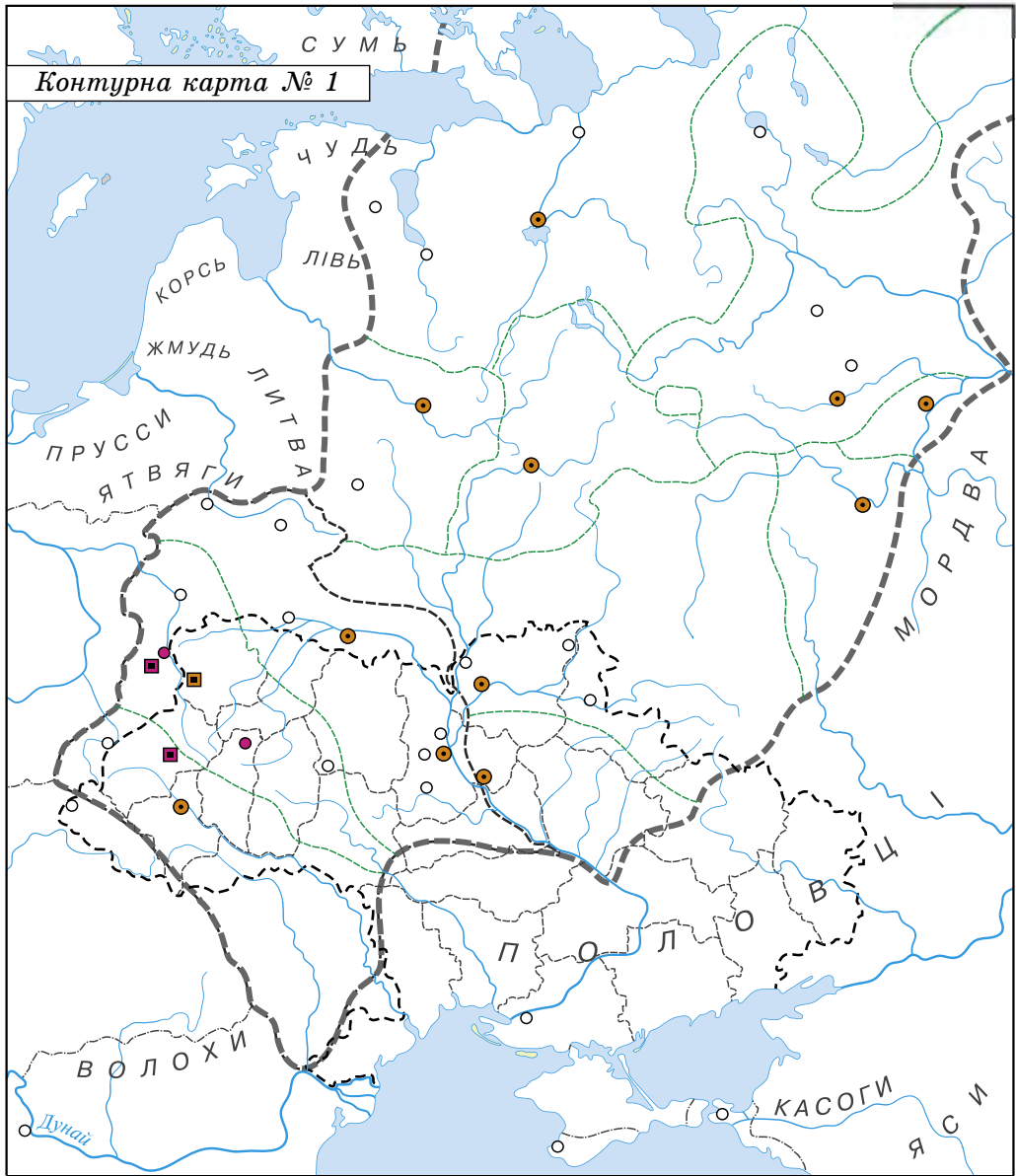
Щоб виконувати завдання на контурних картах, треба пам'ятати про деякі правила.

- Написи на контурній карті краще робити олівцем, щоб мати можливість виправити неточності.
- За бажання написи можна виконувати друкованими літерами.
- Географічні назви пишемо з великої літери.
- Написи об'єктів на контурній карті треба робити так, як це роблять на карті в атласі: назви гір – у напрямку хребтів; назви річок – уздовж течії (у кількох місцях), назви міст – після пунсона міста вздовж паралелі.
- Наносячи географічні об'єкти на контурну карту, не намагайтеся скопіювати карту атласу за кольорами: цю роботу можна виконувати із застосуванням штрихів простим олівцем.
- Не варто використовувати фломастери.
- Щоб правильно виконати завдання на контурній карті, передусім знайдіть карту з такою самою назвою в атласі.
- Позначайте на контурній карті лише ті об'єкти, які зазначені в завданні.
- Використовуйте запропоновані умовні позначки або створіть власні.
- Виконання завдання на контурній карті передбачає створення легенди карти: у спеціально відведеному на контурній карті місці нарисуйте умовні позначки та напишіть, що кожна з них означає.

Готуючись до уроку, скопіюйте контурні карти, наведені в підручнику (або скористайтеся зошитом з друкованою основою).

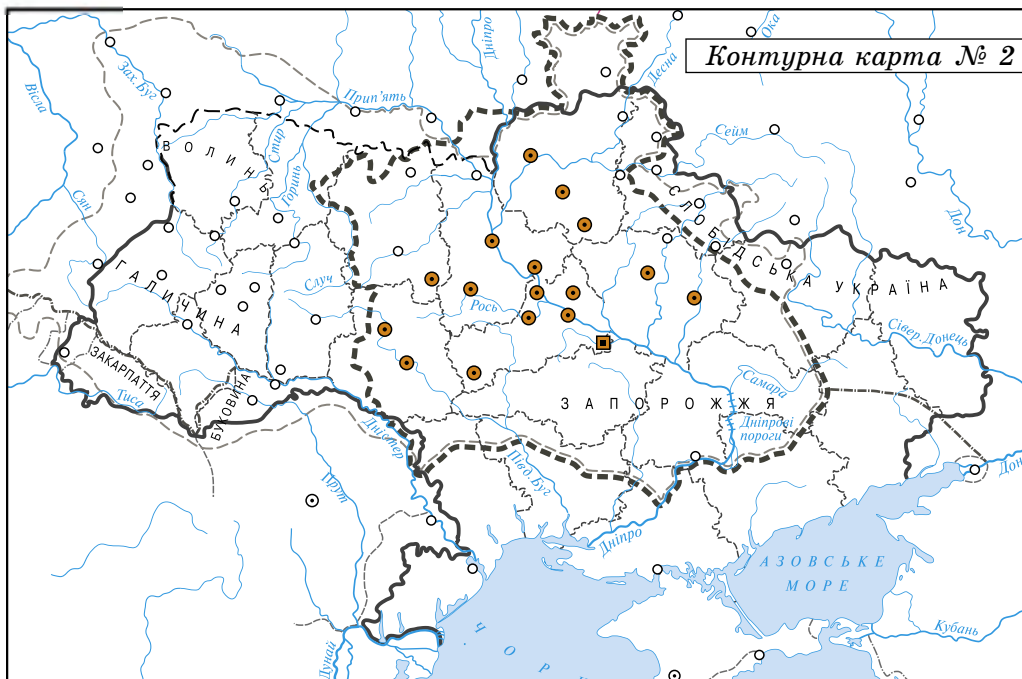
Роздивіться карту на с. 48 «**Київська Русь та Галицько-Волинська держава часів розквіту**». На **контурній карті № 1** позначте кордони сучасної України. Позначте територіальні межі Київської держави, обведіть кордони Королівства Руського (Галицько-Волинської держави). Позначте столиці зазначених держав. Підпишіть найбільші річки, Чорне море, найбільші міста, упишіть назви держав-сусідів. Оформіть легенду карти.

Перекажіть одне одному, яких правил треба дотримуватися, щоб виконати завдання на контурній карті.

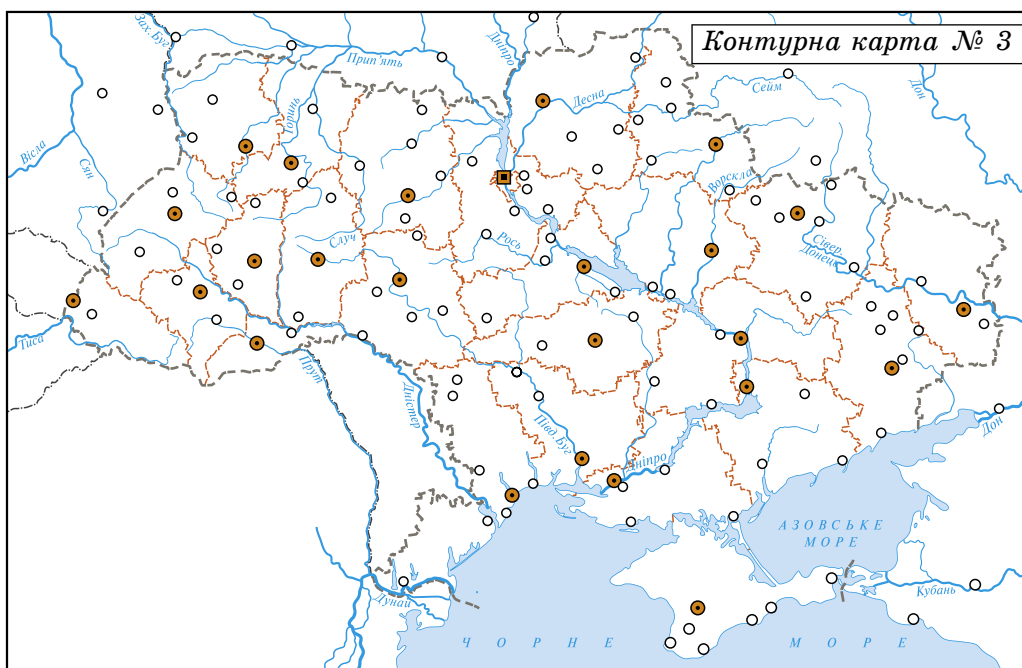

Роздивіться карту на с. 49 «Гетьманщина за Богдана Хмельницького». На **контурній карті № 2** позначте кордони сучасної України. Зафарбуйте територію Війська Запорізького, прорисуйте його кордони. Підпишіть гетьманську резиденцію, кілька полкових міст, позначте терени держав-сусідів. Оформте легенду карти.

На **контурній карті № 3** прорисуйте кордони сучасної України, позначте столицю. Зафарбуйте й підпишіть область України, де розташоване місто (село), у якому ви мешкаєте. Підпишіть місто (село), у якому ви мешкаєте. Надпишіть назви історико-географічних регіонів. Заштрихуйте приблизні терени того історико-географічного регіону, у якому мешкаєте ви.

Позначте по одній області України, розташованій на півночі, сході, півдні та півночі. Надпишіть назви держав, з якими межує Україна. Оформте легенду карти.

- Чи цікаво вам було працювати на уроці?
- Навіщо вміти працювати з контурними картами?
- Як це стає в пригоді на уроках історії?

Проведіть гру «Кастинг».

Запропонуйте охочим подати свої контурні карти для участі в конкурсі на звання майстра карт (5–7 робіт). Прокоментуйте в загальному колі переваги й недоліки поданих на конкурс робіт. Визначте жеребкуванням переможця.

Оберіть та виконайте одне із завдань, що зацікавило вас найбільше.

Вигадайте казкову країну, назви міст у якій промовляють про її історію. Намалюйте карту. Складіть невеличку розповідь про свій дивокрай для однокласників. Як ви думаєте, чи так само виникають історичні назви в реальному житті? Які назви у вашому рідному місті (селі) бережуть пам'ять про історичні події?

ОЦІНІТЬ СЕБЕ

Для об'єктивнішої оцінки обміняйтеся з кимось з однокласників своїми контурними картами, зважте на недоліки, на які вам указали, а також на ті недоліки, які коментували під час обговорення робіт учасників конкурсу. Поставте собі оцінку за роботу на уроці, зарахувавши за кожну правильно оформлену контурну карту по 4 бали (оцінюйте недоліки під час виконання кожного із запропонованих до контурних карт завдань по півбала). Максимальна оцінка за урок – 12 балів.

ГРА - УЗАГАЛЬНЕННЯ

З усіх усюд

● **1. ЛУЦЬК.**

Опишіть місце розташування міста відносно столиці України.

● **2. УЖГОРОД.**

Перелічіть назви держав-сусідів України, з якими межує область, центром якої є це місто.

● **3. ХЕРСОН.**

Назвіть, які області межують із областю, центром якої є це місто.

● **4. СУМИ.**

Перелічіть найближчі до цього міста українські міста – обласні центри.

● **5. КРОПИВНИЦЬКИЙ.**

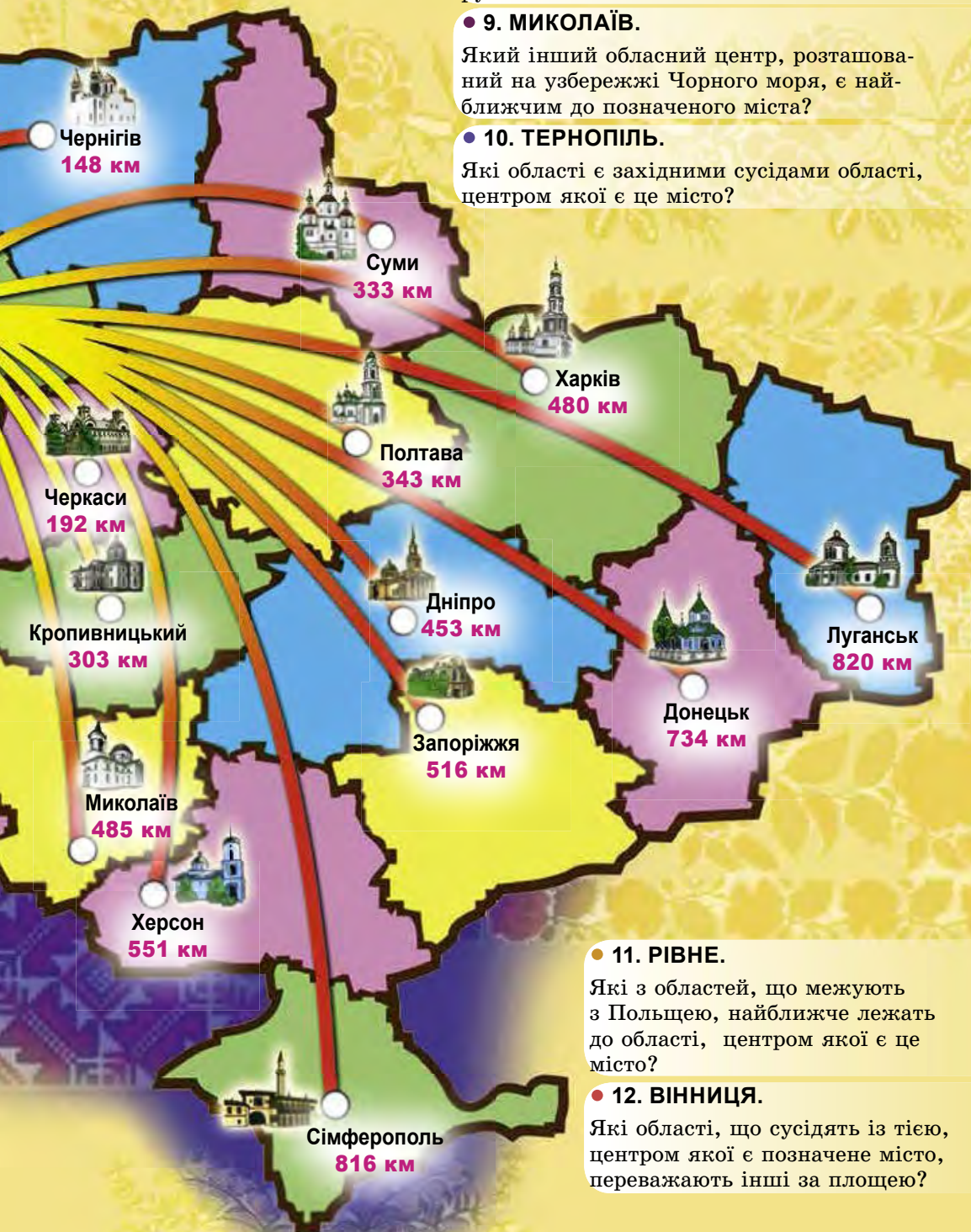
Які області розташовані східніше від області, центром якого є це місто.

● **6. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.**

Які області розташовані західніше від області, центром якого є це місто.

● **7. ДНІПРО.**

Який інший обласний центр, розташований на Дніпрі, є найближчим до цього міста?

● **8. ЖИТОМИР.**

Які найближчі області до тієї, центром якої є позначене місто, межують із Білоруссю?

● **9. МИКОЛАЇВ.**

Який інший обласний центр, розташований на узбережжі Чорного моря, є найближчим до позначеного міста?

● **10. ТЕРНОПІЛЬ.**

Які області є західними сусідами області, центром якої є це місто?

● **11. РІВНЕ.**

Які з областей, що межують з Польщею, найближче лежать до області, центром якої є це місто?

● **12. ВІННИЦЯ.**

Які області, що сусідять із тією, центром якої є позначене місто, переважають інші за площею?

РОЗДІЛ 3 ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

✓ Яка роль археологів у дослідженні минулого?
 ✓ У чому виявляється вміння аналізувати історичне джерело?

✓ Де зберігаються історичні джерела?
 ✓ Коли пам'ятка минулого стає експонатом?

§ 8 КОЛИ РЕЧІ ПОЧИНАЮТЬ ГОВОРИТИ, або ЩО ТАКЕ АРХЕОЛОГІЯ

Роздивіться фотографії та прочитайте коментарі до них. Що саме свідчать зображені пам'ятки про людей, у чиїх поселеннях їх знайдено, і про часи, коли цим людям випало жити? У чому цінність подібних знахідок для історика? Як такі предмети потрапляють до рук історика? До якого різновиду історичних джерел належать зображені пам'ятки? Пригадайте, що називають історичними джерелами і якими вони бувають. Чи можлива наука історія без історичних джерел? Чи можуть свідчення історичних джерел суперечити одне одному? Поділіться припущеннями, яких джерел це стосується передусім.

▲ Мотика та зернотерка з помешкання трипільців.

▲ Сучасна реконструкція давнього ткацького верстата.

▲ Знаряддя праці та предмети побуту часів Київської Русі.

1. Що таке речові джерела і як відбуваються археологічні розкопки?

Пам'ять про минуле бережуть різноманітні речі – творіння рук наших предків. Це й стародавні споруди: фортечні мури, залишки жител чи укріплень, жертovníки чи храми. І давні мистецькі витвори: прикраси, скульптурні зображення, ікони, книжки. До пам'яток належать також старовинні речі – зброя, монети, печатки, посуд, елементи оздоблення одягу, знаряддя праці. Ви пам'ятаєте, що історики називають такі залишки старовини **речовими джерелами**, бо, так само як джерела наповнюють річку, пам'ятки сповнюють минуле, відтворене дослідниками, деталями й подробицями, оживлюючи його.

Найбільше таємниць приховують найдавніші часи в історії людства, бо від тієї доби лишилося надто мало свідчень – виготовлене з недовговічних матеріалів давно зруйноване, а те, що міцніше, опинилося під товстим шаром ґрунту. Та навіть якщо комусь пощастить натрапити на понівечені часом речі, зрозуміти їхню цінність може не кожен. Пояснити, чим були знахідки в минулому, яке мали призначення, як служили людям, до снаги лише дослідникам, яких називають **археологами**. А науку, що вивчає минуле за речовими історичними джерелами на підставі розкопок, називають **археологією**.

Археологи виробили правила пошуку та розкопування давніх пам'яток. Власне розкопкам передують археологічна розвідка. Для цього уважно вивчають писемні джерела, оглядають місце майбутнього пошуку. Потім закладають пробний розкоп – вузьку траншею, що має виявити, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети людської діяльності. Якщо знаходять бодай щось, то готують великий розкоп.

Працюючи, археологи не квапляться. Щоб не пошкодити пам'яток давнини, вони застосовують здебільшого легкі лопати, ножі, пензлі. Усю поверхню розкопу поділяють на квадрати зі стороною 10 метрів. Такі самі квадрати, тільки в сантиметрах, креслять на папері. Це дає змогу точно фіксувати й замальовувати всі знахідки. Крім того, археологи ретельно записують у щоденниках, як відбуваються розкопки. Знайдені речі надсилають до лабораторії. Там з'ясовують їхній вік і призначення, ретельно описують до найдрібніших ознак. З окремих дрібних шматочків збирають і склеюють цілі предмети. Так знахідкам дають нове життя.

Слово **археологія** походить від грецьких слів: *архе* – «стародавній» і *логос* – «слово, учення».

Роздивіться фотографії. Доберіть до кожного зображення коментар із тексту. У чому полягає робота археологів? Поміркуйте, чи може будь-хто здійснювати археологічні розкопки.

2. Де зберігають історичні пам'ятки?

Експонат – предмет, виставлений для огляду в музеї або на виставці.

Експозиція – розміщення експонатів у певному порядку.

Знайдені археологами рештки минулого зберігають у музеях. **Музей** (з грецької мови – житло муз, тобто богинь – покровительок мистецтв) – установа, де зберігаються пам'ятки старовини з різних галузей культури, мистецтва, науки, техніки. Є музеї історичні, технічні, природознавчі, краєзнавчі, мистецтвознавчі тощо.

Один з найстаріших музейних закладів нашої держави – Національний музей історії України в місті Києві. У ньому зберігаються унікальні археологічні,

монетні колекції, зразки одягу, посуду, хатнього начиння, а також зброя, старовинні книжки, ікони, картини та вироби народних майстрів – загалом понад 600 тис. експонатів. Усі вони відображають історію України від найдавніших часів до сьогодення.

Чому під час археологічних розкопок дотримуються певних правил? Яких знань потребують люди, які беруться до археологічних розкопок? Чим, по-вашому, відрізняються пошуки скарбошукачів та археологів?

Роздивіться фотографії. На підставі чого можна зробити висновок, що на фотографіях зображено музейні експозиції? Поміркуйте, чому музеї бувають такими різними. У яких музеях доводилося бувати вам? Який музей справив на вас найбільше враження? Як би ви прокоментували зображені експозиції, якби самі проводили екскурсію? Свій коментар до однієї з них почніть